

15951

15951 +

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

UPPLAND

Älvkarleby

20/11 1942

Tamm-Götlind, Märta, 1942

Traditioner från Älvkarleö bruk.

61 bl.4:o

Ä l v k a r l e ö b r u k
=====

Älvkarleö
bruk

Meddelare:

Per Johan Herre. Mästersmed, vällare.

f.på Vi bruk, Ockelbo 1853. Till Älvkarleö 1873. Han arbetade där 36 år, från 1 maj 1873.

Fru Elida Kristina Harström, f. i Gävle 1848. Kom till Älvkarleö 1869-70 i tjänst på Kungsgården.

I staden två år i tjänst, men hon återkom till Älvkarleö 1872. Gift med en smed vid bruket 1876. Han var änka, f. 1821.

Bernhard Ek, f. 1872 på Älvkarleö. Arbetade på sågen, tills den nedlades, då Kopparbergslaget köpte bruket.

J.A.Falk, smed, f. 1856 i Fellingbro. Kom till Älvkarleö 1891 och arbetade i vallonsmedjan.

Fru Anna Vestergren, f. 1878 i Skultuna. Hennes make hade arbetat i fjäderverkstaden på Älvkarleö. Svärmodern var född på Älvkarleö 1848.

Herr Gustaf Malm, smed, f. 1864 vid Älvkarleö

Älvkarleö
bruk

Fru Matilda Malm, f. 1865 vid Korsnäs sågverk, gift med föregående.

Fru Johanna Hellman, f. Ögren 1865 på Älvkarleö. Fadern och farfadern
bruksfiskare.

Bebyggelse vid bruket

Älvkarleö

bruk

Bruksgatan har boställen med vackert proportionerade röda timrade trähus.

Byggenskap
vid Älvkarleö
bruk

De väckte den danske diktaren H.C.Andersens beundran,när han 1849 besökte Älvkarleö bruk.De hade grova "Åsar" i take~~t~~ på den tiden.Det var vanligt då i Älvkarleö bruks gamla stugor, men åsarna är nerrivna nu.Dessa boställens lagårder är av slagg,även de prydliga och märkta 1854 el.56 el.57 o.d.De är yngre än boningshusen.

Ett vackert,rymligt envåningshus på bruket kallas Fyrbo och har alltid varit arbetarbostad.

Enligt gamla avräkningar skall Fyrbo vara byggt 1800-1801. Det hette förut Brobäckstorp.De gamla tro,att huset var avsett för fyra familjen.Om Fyrbo berättas det,att vargar engång kom ända in i förstun och rev ihjäl hundar för en skogvaktare.

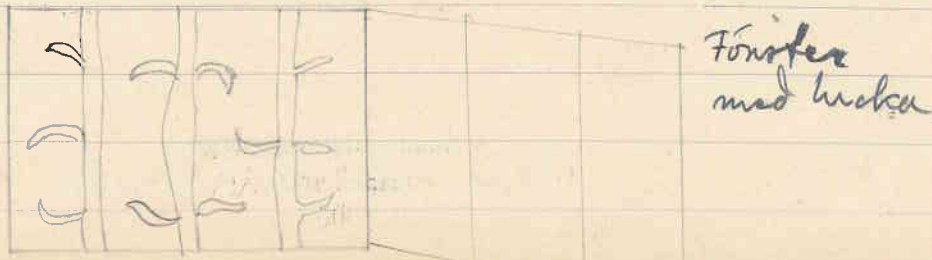
Magasin

Det finns vid bruket ett ståtligt gammalt magasin på stolpar. Det anses vara mycket gammalt. Det har funnits ett yngre magasin också, där man förvarade gratialisternas tilldelning av säd, sill, strömming o.d. Troligen var det byggt 1800, ty i brukspapperen finns något som heter "Nya spannmålsbodens räkning" av år 1800, men den byggnaden revs 1931 och ansågs yngre än det magasin, som står kvar. Detta magasin stod också på stolpar.

Gamla magasinet stammar tydligen från äldre tid, troligen från 1700-talet, då byggandet av magasin blev påbjudet.

Magasinets bjälkar är prima tjocka, en del 12 tum tjocka tallstammar med flis kvar av innerbarken. Fönstren på övre botten är omkr. 70.50 cm (50 på höjden). De är försedda med ganska prydliga järngaller och fönstren på långsidan har även en lucka innantill.

Numera förvaras i magasinet linor att sätta gräs på vid störrar.

Fönster
med lucka

Brukspatroner på Älvkarleö bruk

Älvkarleö

Fru Kristina Harström,f.1848,änka efter smeden Harström, som var född 1821 (änkling) berättar:

I Harströms ungdom styrdes bruket av brukspatron Tottie. Han var hård,Totten.Han ville ha upp dem,som gjort någon förseelse,i stora byggningen för att straffa dem.Det hände, att de stal järn och sålde till bönderna för att förbättra sin mat.

Men det hände,att en smed fick tag i "Totten" och höll upp honom mot väggen,sååå blev det inget straff av.

Brukspatron Östberg var vådligt snäll.Han lät folket gå och ta i skogen till metspön.Då livnärde de sig bra mycket med fisk.

Brukspatron Per Gustaf Tamm hade fått bruket i faddergåva - det måste ha varit av sin farfar P.A.Tamm på Österby;P.G. Tamm var född 1842 och kom dit efter sitt bröllop i Gävle 1866.

Om brukspatron P.G.Tamm berättar P.J.Herre,f.1853:

Brukspatron var bra på många sätt,men "tröste den,som "

kom i onåd,hans dagar vart räknade på bruket." Brukspatron Älvkarleö
 lät flytta dem till avsides ställen och kunde inte se dem mer.
 Av göromål fick de ta det de kunde,t.ex.gå i skogen och knalla
 under skogvaktarn,utföra kastvedhuggning o.d.

"P.G.Tamm hade de' så grant.Han var mycket för å plantera',
 säger Herre."Han anlade så mycket gångar och planteringar,medan
 han var ensam om bruket.Sedan blev det bolag med Söderfors."

I smedjorna

Älvkarleö

Enligt Per Johan Herre, f. 1853 på Vi bruk, Ockelbo.

I smedjan

Herre hade börjat helt ung på Vi bruk. Barnen fick börja vid 11-12 år. Från 1868 hade han varit vid vällugnen. De var 14 stycken, som arbetade där i sextimmars skift från 12-6 på dagen och 12-6 på natten. De låg då på vilostunderna i labbe. Det var som en gammal lada med öppen spis att på vintern skotta in träkol. Och det var gott om loppor!

Många seder var gemensamma med förhållandena vid Älvkarleö och en del andra bruk.

Från år 1873 den 1 maj arbetade Herre på Älvkarleö bruk. Han var vällare och blev där mästare. Han arbetade vid vällugnen i 36 år.

I räckeri hade de följande arbetare (smeder):

Mästare,

Mästersven,

Oppsättare,

Dambordspojke.

När hammarn skulle gå, drog pojken på dambordsstången.
Herre beskriver redskapet på följande vis:

" Det var en krok i nedre ändan på dammbordsstången och en järnstång från jorden fastsatt där med hål i. Eftersom man ville ha hammarn te gå fort, då drog pojken ner, och skulle den gå långsamt, lyfte han opp dammbordsstången litet mer. Han höll i kroken." Detta gjordes på samma vis i Vi och Älvkarleö.

I räckeriet räcktes järnstängerna ut till 3-4 meters längd. Dammbordspojkarerna utförde ett slags mätning av järnstyckerna med tolken. Man sade att en järnskiva skulle tolkas.

Oppsättarn skulle vara vid ugnen och hjälpa vällaren och dra upp kol och släppa ner i tornet.

Vid både räckeri och vällugn var det 6-timmarsskift. Arbetet började kl. 6 söndag kväll. Efter en vecka bytte arbetarna tider på skiften. Verket stod från lördag kväll kl. 6 till söndag kl. 6.

Pojkarna kom i arbetet vid 11-12 års ålder. En dammbordspojke hade högst 25 kr. i månaden på åttio-talet.

Lön på 1800-talet.

En mästare hade högst 125 kr. Räckarmästarn hade 87 kr.

Två räckardränger hade 76 kr. i månaden, om det gick bra.

När det blev vattenbrist, gick smederna i dagsverken. De blev aldrig utan arbete. På sommarn hade de 90 öre i dagspenning, på vintern 70 öre: då arbetade de från kl. 6 f.m. till kl. 7 på afton

sommartid men kortare arbetsdag under den mörka årstiden. Ibland på sommarn måste smedjan slå igen, så att smederna fick hjälpa till med slätter och skörd. Varken slätter- eller skördekalas förekom.

Älvkarleö
bruk

Mellan arbetsskiftena låg smederna på labbe= vilorum. I Älvkarleö var labbe uppmurat intill väggen (av smedjan??).

Labbe

I labbe låg de på bara halmen, vanligen utan sängkläder. Sällan bredde de något över sig utan lade sig som de var, sotiga och svarta.

I smedjan var det för varmt att ha annat på sig än skjortan, och de blev ofta genomsvettiga, så att skjortan måste bytas. I labbe kunde de möjligen dra byxor på sig också.

Jfr. skildring av labbe enligt gamla fru Harström:

Labbe var bara för smeder från vallonsmedjan och räckhammarn. Det var liksom avbalkat på mitten, där det var en dörr in.

De hade bra sängar och madrasser med halm samt ett täcke att breda över sig, om de ville.

I labbe kunde det vara varmt, ty de hade kamin, som eldades med träkol.

Älvkarleö bruk

Kol kördes till bruket av bönder, som kolade på sommarn, men körde fram kolet om vintern, då det var före. Då kom de varenda dag med sina kolstigar = lass. Bruket hade ett stort, stort kolhus.

Kol

Hygien

Att tvätta sig kom för smederna bara i fråga om lördagarna, berättar Herre. Vid hamrarna var det sumpar med vatten, det var som stora trälådor eller lårar, så stora, att där kunde få rum åtta karlar samtidigt. Sumparna kunde vara minst 4 m långa och 1½ m breda.

Bad

I ett hål på sumpen rann vattnet ut, tills man satte en tapp i hålet. På ~~lördagarna~~ lördagarna. På lördagarna lade smederna vid vällugnen stora glödheta smältstycken av en göt i sumparna. Vattnet blev då så hett, att de kunde fått det att koka.

Där badade nu smederna från den smedjan. Även deras gummor kunde få bada. Nytt vatten tappades in från dammen.

Så gick det till både vid Älvkarleö och Vi bruk, och Herre påstår, att det var vanligt vid alla bruken däromkring.

Enligt J.A.Falk, f.1856 i Fellingsbro.

Älvkarleö

Han kom till Älvkarleö 1891 och har arbetat i vallonsmedjan.

Vallonsmide

Vid varje härd arbetate fyra man.

Vallonmästarn ställde härdarna.Sedan var det fjärndelssmeder.

En stod för härden och hade ställningslön,men för resten hade de visst för varje ton smält järn.

En viss procent järn fick gå bort i "avbränna".Blev det mera järn kvar,kallades det överjärn.Det kunde bli några hundra om året för överjärn,och det betalades ut på nyår. Senare blev det per månad.

Fick man riktigt skarpa och goda kol,bidrog det till att man fick överjärn.Men det krävdes också skicklighet.Smederna hade vissa smältor i skift.Det var inte bestämd tid för en smälta.Ett skift kunde ta 7-8 timmar;då var de två och gjorde varannan smälta.Sedan gick de och väckte kamraterna.Man arbetade från söndag eftermiddag till lördag kl.6,men mästarn måste gå ner i smedjan på söndagmorgonen för att "ställa härden".

12
Var det något fel, måste han också dit, även om han hade fri-
skift. Pojkarna fick börja som dammbordspojkar och pass-
pojkar och koldragare. Koldragarna skulle dra in alla kol till
de tre vallonhårdarna. Dammbordspojken var i räckhammar. (Jfr Nedan)

Uppassarna skulle hugga av järnet under hammarn, men det
dugde inte tolvårspojkar till, utan det var äldre arbetare.
De fick passa upp för alla hårdarna, och det var ett tungt
arbete.

Älvkarleö
bruk

Friskift

Pojkarna

Enl. Gustaf Malm, smed, f. 1864

Arbetet i
Smedjan,
Alvkarleö

Malm började i sågen, där han hade att skjuta undan sågspan. Han var 14-15 år och hade sex timmars dagsarbete. Han var också skjutspojke hos brukspatron P. @. Tamm och brukade köra till Hyttön. *Jr. b.*

I stallet

För det betalades dålig timpenning och inga kläder i lön. När han fick skjutsa mycket på nätterna, steg det till litet mer, men några kläder hade han inte i lön.

Vid 20-21 års ålder kom Malm i smedjan som hjälpmed. Som hjälpmed hade han 500 kr. första året + bostad men icke ved.

Dambordspojkarna skulle dra på dambordet, så hammarn började gå. Så hade ^{de} att hugga bort skurvänden av hetan = stångens namn, innan den blev färdig. De hade till redskap ett huggjärn och en tolk = en plåt att mäta med. De mätte bredden och kanten på järnstången.

Dambordspoj-
kar

När de kom "te änden", satte de bruksstämpel med krona på stämpeln på det glödande järnet = smältstycket.

De räckte halva biten och så värmdes andra halvan om.

Älvkarleö

Såsta biten kallades kolv, den var tjock och klumpig.

Pojkarna högg av, märkte och stämplade.

Hjälpsmed

Hjälpsmeden gick var som helst emellan. Han var i järnboden och synade. Allt järn bars på axlarna, 3 - 4 stänger åt gången. Var stång vägde 24-25 kilo, till hjälp lade man på axeln en tjock kudde som var plåtbeslagen (plåtbesläjen) ovanpå. Härpå placerades järnstängerna.

Stängerna stod uppresta, och järnbärarna tog dem alltså på axeln. De hade en 30-40 meters backe att gå uppför till "järnboden". På en dag kunde de få bära omkr. 4 ton.

Järnsynarn mätte och vände var bit med stämplor. Var det inte Järnsynare riktigt smitt efter tolken, fick det smidas om.

Smederna hade betalt för ton i akkord. De kunde tjäna 70 kr. Kom man upp till 80 kr. per månad, var det rysligt stort.

enl. Malm

15
Älvkarleö
Smederna i
Älvkarleö

I smältsmedjan var det en mästersmed och en mästersven.
Men inte likadant i räcksmedjan. Den, som skulle ställa hammarn
där, kallades mästarn.

Smedjorna stod still på julen. Ibland måste smederna ut
redan tredjedagen, men ibland inte förrän trettondagen.

I mellandagarna kunde smederna göra dagsverken och stod
och lagade något.

När det inte var smide, skulle de till skogs. De högg då
ved till kolning och "kastved".

Att klyva till gärdesgårdar togs inte smeder utan vana
skogshuggare. Smederna kunde få hjälpa till med plogning och
vägarbete. De måste ut till och med på söndagar, om det behövdes.

Hjälpsmederna måste vid behov gå i dagsverke.

I hammarn bar smederna en lång skjorta, förskinn och trä-
skor samt om vintern även byxor.

"Smedsuni-
form"

På sommaren kunde de sätta på sig lösa "ben", det vill
säga gamla byxben o.d. som skydd.

Träskorna täljde de ibland skälva.

Smedernas jordbruk

Älvkarleö

Enligt Kristina Harström, f. 1848.

Smedernas
jordbruk

En smed brukade ha två kor, ~~det~~ hade de flesta, som bodde "i gatan". Korna gick på skogen. Men vid slutet av 1800-talet fick de betala 5 kr. för att kon skulle få gå på skogen.

Många hushåll hade gemensam vallkulla. Det brukade vara en "gammalflicka", som fick husrum av bruket, men fick mjölk, smör och bröd året runt av kornas ägare och litet fläsk vid slakt.

Vallkulla

På vintern gick hon och tvättade o.d.

Korna släpptes inte ut förrän 8 - 14 dar före midsommar. Potatisen skulle vara satt, innan man släppte ut korna, ty att börja med måste gummorna följa med dem. Sedan tog kull~~a~~n hand om dem.

De drevs hem varje dag vid 4 - 5 tiden. På slutet av sommarn gick de utan kulla och kom själva hem och stannade vid grinden. vid kanalen. Hustrurna gick ut och hämtade var och en sina kor.

Smederna hade sjöslåtter uppe i älven och efter vägen till Älvkarleö Hyttön. Man fick gå landsvägen ditt och rodde så över älven mot Sjöslåtter Marma. I vissa sänkor fick man gå ända över knäna i vätan. Där växte "star" som slog om benen.

På holmarna, på "bricken" växte fint gräs till hö. Dit steg inte vattnet. När detta hö blev torrt, fick man välma ihop det och lassa det på roddbåtar. Karlarna var då med och rodde.

Matsäck hade de med sig vid slåttern, bara kall mat, men de kokade sig kaffe. Maten bestod av sill och potatis och mjölk och smör. Ost kunde de också ha.

Smedshemmen

Älvkarleö

Enligt Herre

I Hemmen

När Herre kom till Älvkarleö 1873, var det ännu öppna spisar i boställena.

Sedan fick man s.k. Söderforsspisar. Det var stora gjutna plåthällar, som lades ovanpå ^m muringen. De var försedda med ugn och ringar. Bruket byggde bryggghus med bageri. Där bakade alla smedshustrur. Men bränslet fick de hålla själva. De fick alltså köpa veden.

Till bakved ville fruntimmerna bara ha granved. Det är mera tjära i furuveden, den är fetare.

Lysved

Gamla furustubbar lysa av ett blåaktigt ljus. "När veden liksom övergår till förruttelse, blir det lys. Många var vurti skräma av de", säger den gamle.

Förr bakades allmänt hårt bröd. Men numera är det ingen, som bakar det.

Att blanda i kaffet bakades svarta kakor. De kallades "kaffebrö" och torkades nästan svarta i ugnen. De var av grovt mjöl, troligen korn mest, tror Herre.

Jh. S. 21

Så fort dricket tog slut, bryggde de nytt.

Jh. S.

Smedernas naturförmåner, mat och dryck

Älvkarleö bruk

Enligt Malm, f. 1864

Smederna hade fri bostad och äng och land. Till potatis hade de 6 kappland. Av bruket fick de låna häst och fick betala för timmen. I regel kunde de föda 2 kor. Sedan det blev fackförening, fick de betala hyra 25 öre för ängen och 75 öre kapplandet, men förtjänsten ökade väl i stället.

Vid höstbak förbrukades ett par säckar rågmjöl. Det brödet skulle räcka till våren. Köket var full av brödspett. Sedan förvarades brödet i lårar. På våren gjordes ett mindre bak, och dessemellan bakades någon gång litet rågsiktsbröd.

Bak

Vid bak passade man ^{på} att göra tart (tart) = en tunn kaka av rågmjöl sattes att jäsa på ett bakbräde som det andra brödet. I lingonmos blandades litet rågmjöl och sött och moset breddes på tarten, vars kant veks upp. Det blev "som ett skinn ovanpå mosen", men tarten blev inte degig. Maträtten har även gjorts med äppelskivor.

Tart

Efter mjukbrödsbak passade de på att göra någon pudding. Annars var detta ej vanligt. Inga puddingar gräddades i öppen spis.

Älvkarleö
bruk

Nypon begagnades jämt,

Potatisgryn användes till välling och gröt, risgryns-
gröt till jul.

Nypon

Potatisgryn

Matordning i smedshemmen

enl. Kristina Harström, f. 1848 (änka efter smed). Gift i Älvkarleö 1874 Älvkarleö Smedernas

1. Kl. 6 på morgonen drack de kaffe, det vill säga en blandning med korn, som var mälat. Det var så gott kaffe och köptes mälta från någon gård, mest från torpare. Någon gång av handlarn. *J. 5.18*

De kunde ibland doppa någon smörgås i kaffet.

Aldrig vetebröd utom till jul och någon annan helg.

2. Frukost o. 1/2 9 strömming och potatis.

3. Middag kl. 12. Ibland fläsk el. korv och paltbröd.

Ibland till efterrätt bärtart, *J. 5.19* en utmanglad kake av rågdeg med ung. 1 1/2 cm hög kant, som veks upp runt om. Jäms med kanten på kakan lades lingonmos = kokta lingon, mjöl och socker el. sirap som en liten stadig gröt.

Det sattes in i ugnen och gräddades och blev så gott, inte i stark hetta men nog drog det en stund alltid.

Lingona var kokta sura. Man skulle ha hela silltunnor fulla av mos.

Man åt lingonmos till potatis och vattgröt. Ibland litet sirap till "mosen". Vattgröt skulle karlarna ha varenda kväll.

4. Kl. 5 skulle karlarna komma hem och få kaffe. Egentligen Älvkarleö
intet dopp. Någon gång en smörgås el. hårt bröd att doppa.

5. I åttatiden vattgröt med mjölk till lingonmosen.

På söndagen hade man mest litet kött eller köttsoppa, om
man hade slaktat någon kalv på hösten.

Alla smeder hade litet rotsaker och andra kryddor: mejram,
persilja, dill. De hade två stora land på gatgårdarna. Ibland
kunde de ha litet huvudkål.

I augusti hade smederna 14 dars ledighet för att bärga åt
sig själva. Det var svårt om det var regnigt.

I brygghuset bryggdes dricka, s. k. bult. Under arbetet fick
smederna hämta poletter av plåt på kontoret för att på dem få
ut bult. Det räknades nog av på lönen, säger meddelaren, fru

Westergren. *J. S. 26, 42*

På kontoret fick de även ta ut en del matvaror. Mest var det
säd och mjöl och malt.

Fiske

Enl. Kristina Harström, f. 1848, smedsänka

Älvkarleö

Nejonögon bjöds ut åt smedsgummorna av fiskarna vid

Fiske

Karl XIII:s bro för 25 öre bastet. Det var 20 stycken i ett bast. Nejonögon

De kunde köpa 2-3 bast. Sedan vart de dyrare. I staden står de på torget
och bjuder ut nejonögon. torget

Smederna brukade få ta kol i kolhuset att steka nejonögon på i bryggghuset. Det blev så gott och fint på halster.

Bruket hade ett stort, stort kolhus.

Nejonögon röktes ibland och lades in i ättika.

Saltning av nejonögon: Man hade dem i en hink eller ämbar och tog en näve salt för bastet. Sedan rörde man med en käpp, så det blev som fradga omkring dem.

Slemmet ströks av dem, sedan torkades de med handduk. De har knapp^t inälvor. Sedan halstrades eller stektes de. De kunde få ligga $\frac{1}{2}$ timme el. $\frac{3}{4}$ timme i saltet. "Då är dem go men det var ett bestyr med dem."

24

Fiske

Fiske enligt fru Johanna Hellman, f. 1865

Älvkarleö

Johannas far och farfar var bruksfiskare vid Älvkarleö. Farfar bodde vid Hålldammen, där han hade rum och kök, kor och land. All fisk, både stora och små fiskar, skulle upp till herrgården i farfars tid. Men fadern fick sälja på bruket, där han brukade få 35 öre kilot. Dottern fick ibland resa till Skutskär för att sälja fisk.

Bruksfiskarn

Fiskarn bar förr aldrig oljekläder utan kläder av "hemväve valman" (vadmal). Till detta bar han förskinn och läderstövlar.

Fiskarn räknades till bruksfolket. På vintern, när fisket var dåligt, arbetade fiskarna vid älven. De körde dit sten, gjorde stenkistor och timrade. För detta hade de dagspenning.

På vintern band man också mycket nät. Det skulle vara linne-garn, som fiskarn fick köpa själv, fast det var dyrt.

Barnen fick gå och leta sten till sänken. De fick också söka mask och maska på och lägga ut långrev. Det var mycket kinkigt med roningen.

I vakar sattes ståndkrokar. Och "pimpelstråke" körd~~s~~ upp och ner i en vak.

Man åt mycket fisk. I Dalälven fångades braxen, gädda, id, mört, aborre, ål. Id sattes mycket upp på väggen att torkas, sedan den rensats fint. Litet var torkade fisk, och den torkade iden lagades sålunda:

Älvkarleö
Torkad id

Ett slags halster, som liknade en tång lades med fisken på glöden. Efteråt lade man fisken i ljunt saltat vatten. Sedan åts den med varm potatis och var riktigt god.

Braxen saltades. Kvinnorna fick ofta slå ihjäl braxen med stora trän. De tog huvudet av den, skar upp den i ryggen och rensade. Fisken sköljdes så fint, att ej en blodsdoppe fanns kvar. Därefter lades den i ganska grovt salt, bara salt. Så togs den upp och torkades riktigt torr och lades i nytt salt. Det blev fin fisk. De kom och ville köpa av fiskarn till begravingar. 3 kr. pundet = 20 skålpund.

Braxen

Fiskarna fick ibland fara rysligt illa. Meddelaren berättar, att fadern en gång i november kom hem efter att ha varit ute flera nätter. Hansatte sig vid spisen, men var så trött, att han knappt kunde tala klart. När han hade fått sova litet, blev han klar igen.

Brygd

Älvkarleö

Enl. Johanna Hellman:m.fl.

Brygd

Till jul bryggades två sorter. Man fick tinga på bryggstugan i förväg då. Vid Hyttön var förr masugna. Dit kom bönderna körande med kol, och då var de törstiga. Varje bonde som kom med kol, fick vid masugnen en slags polett i form av en plåtbit. Med den fick de gå till bryggghuset och fick ett stop bultdricka.

De måste brygga dricka på en säck malt varenda vecka. Det var fint dricka det, som sirap.

Tunnorna fick bäras till "sjön" (=älven) för att tvättas. Detta utfördes av flickorna, som bryggde.

Smederna fick också poletter på kontoret för att gå och få sig bult. Det drogs av på lönen sedan. (Jfr. brygd midsommar)

och sid. 22, 42

Brukshantverkare

Enligt Herre, f. 1853

Älvkarleö

Hantverkare
på bruket

Bruket hade egen skräddare. Han hade gesällar och sydde hemma i egen bostad. Han satt på bordet med benen i kors.

De hade också skräddare, som kom hem.

Bruksskomakarn hade också gesällar och hade sin verkstad, där han bodde. Men när han inte hann med alla beställningar som till jul, tog smederna hem en skomakare från Hedesunda ("Hesunda"); han satt i köken och "höll på bå natt å dag för å få färdigt".

Brukssalmakarn (sadelmakarn) hade ett rum uppe vid stallet med verkstad. Han hade nog visst i avlöning och djur. En och annan men inte alla hade får, 2 - 3 kor samt höns.

I stallet

28

Enligt Bernhard Ek, f. 1872 på Älvkarleö bruk.

Älvkarleö

Han arbetade på sågen, tills den blev nerlagd, då Kopparbergs bolag köpte bruket. Men vid 12 - 13 års ålder hade han börjat med att hjälpa dem, som körde.

Arbete i stallet

Det var åtminstone 30 hästar i stallet, och de var fyra man där förr. Brukspatron hade två för sin del. Kontorsherrarna och doktorn skulle ha skjutsar. Ek skjutsade dem ofta.

Brukspatronen var om vintern i Stockholm och vid bruket mest bara på sommarna.

Till julottan skjutsade man med bross. Böderna körde sedan i kapp från ottan.

Man arbetade från kl. 7 till 7.

En timmes middagsrast hade man samt en kvart på förmiddagen till kafferast och en kvart på eftermiddagen.

Fr. 11.11

Mjölkning vid herrgården. Potatisplockning

29

Fru Kristina Harström berättar (f.1848)

Älvkarleö

Hon gifte sig 1876 med smeden Harström och fick bli mjölkerska på herrgården. Det var hon i 16 år.

Mjölkning
vid herr-
gården och
potatisplock-
ning.

Det var tre stycken som mjölkade. Korna var 15-16 stycken, och lönen var 10 kr. i månaden, men inte fri mjölk, bara en smula råmjölk någon gång. Mat fick de hålla sig själva. När Kristina började, kostade mjölken en tolvskillning kannan.

Korna skulle mjölkas tre gånger dagligen, men mjölkerskorna tog middagsmjölkningsen varsin vecka.

Kristina måste var dag bära hem mjölkkrukor åt grannarna, ofta sex krukor, tre i var hand med 2 - 3 liter i varje. Hon kunde gå med 15 liter mjölk på hemvägen. Men hon var stark.

För denna mjölkbärning fick hon omkring 1 kr. i månaden av varje hushåll.

Kristina brukade också vara med om potatisplockning vid herrgården. I början hade hon 50 öre per dag + maten.

Senare blev det 1 kr. om dagen utan mat.

Marknad

Gratial o.d.

Marknad hölls i oktober i Älvkarleby. Många for till

Älvkarleö

Distingen från Gästrikland och Hälsingland, men inte många från bruket.

Marknad

Smederna gick till marknaden på sina vilskiften. De brukade köpa saltströmming i fjärdingar där, men sådan utbjöds även annars.

Enl. Herre

Fria för-
måner, Gra-
tial o.d.

De gamla, som hade bruksgratial, brukade få saltströmming. "Det var de meste de fick jämte kaffe, socker och potatis. De vart utflytta bå hit å dit; en del till Hyttön", säger Herre. Då de räknade ihop allt vad de fick för ett år, blev det omkring 60 - 70 kr. samt omkr. 9 kr. kontant till jularna. Det var stort då, det. Ännu på 1940-talet sedan St. Kopparberg har övertagit bruket, har en del gamla den där "gräschalen" (gratial).

På julen fick de mest nödställda någon korg med matvaror.
Fri läkarvård och fri skjuts

Läkarvård

Bruksfolket hade fri läkarvård på bruket. Längre tillbaka även fri skjuts till läkaren.

Fri skjuts

Dessutom hade de fri skjuts till kyrkan, när de skulle döpa

30
barnen. Om de hade brukshäst, slapp de betala bropengar vid
Karls XIII:s bro. Annars var det 50 öre i bropengar.

Älvkarleö

Bropengar

Änkor

Berhh. Ek f. 1872 berättar om sin mor, som tydligen tidigt blev änka:

Änkor

Hon fick jämte två barn bo i ~~en kammar~~ i ett stenhus. Hon gick
i dagsverke och förtjänade 18 skilling på dagen (omkr. 37 öre)

Vid slätter och skörd brukade hon räfsa, ta upp säd o.d. Dessutom
hjälpste hon till vid slakt och kunde väva, karda, sy och spinna
även hos andra. För barnen fick hon nog litet hjälp från bruket.

"De har det bra mycket bättre nu", säger meddelaren. "De gamla
har det riktigt skapligt".

Julen bland smederna på Älvkarleö bruk

Älvkarleö
bruk

Enligt fru Kristina Harström, f. 1848, fru Vestergrens svärmor, f. 1848 och smeden Malm, f. 1864.

När man skulle brygga till jularna, fick man tinga på bryggstugan i förväg, ty den gick för fullt då, berättar Malm.

Man bryggde godare dricka än vanligt, säger fru Harström, men eljest gjorde man inte så stora förberedelser till jul.

Julhög brukades inte, men man bakade ju vörtlimpor och litet vetebröd. De mycket gamla hade hört talas om julhalm, då man låg i syskonbädd.

Julkärve hade de inte överallt, egentligen bara på herrgården och hos stallmästarn (=överkusken).

Alla smederna "i gatan" hade julgran, säger Kristina Harström, men själva hade de bara julkröna, som var mycket vanlig förr.

"Vi bodde hänne i berget. De på gatan hade just som lite mera rå", förklarar den gamla. I gatgårdarna var det rum och kök, annars hade man bara ett rum, och då hade man inte plats för julgran.

"Ljuskrona" sade man ofta om julkronan. Den var gjord av ståltråd, klädd med papper säger somliga; inte alls klädd, säger andra. Den hade i varje fall ljusstakar och var behängd med karameller och äpplen som en julgran. Kronan satt i taket, även om där var lågt.

Doppa i grytan gjorde de mangrant, säger fru Harström, Enligt andra var det inte så vanligt.

Enligt Malm hade de risgrynsgröt, men man rimmade inte. Fru Harström m.fl. vittna däremot, att det var allmänt att rimma på gröten.

En bit grishuvud koktes på julafton att skära till julkvällen, säger Malm. Dessutom bjöds på korv och vörtlimpor.

Julbad brukades inte. Man bara tvättade sig och bytte kläder och gjorde sig ren.

Smedjorna stod tysta på julafton och julhelgdagarna, och de kunde stå över nyåret, men smederna fick nog lön ändå, tror Kristina.

Till tjugondagen hade barnen "just som lite festligt". De skulle då dansa ut julen.

Julen i Älvkarleby på 1870-talet.

Älvkarleö
bruk

Kristina Harström, f. 1848, som var i tjänst i Älvkarleby på Kungsgården och sedan vid ett gästgiveri, berättar, att de på julafton hade kaffe och tände julgran.

Till julkvällen fick de lutfisk och litet smörgåsmat och gröt.

De rimmade på gröten överallt, där Kristin hade varit ändå sedan barndomen i Gävle. ("Å det var så roligt!")

Man lade också böna i gröten. Den som fick tag i bönan, skulle bli gift innan året eller till nästa år - (meddelaren minns inte riktigt vilketdera).

Sedan var det att ta fram julklapparna. Dem var det aldrig rim på. Det kunde vara ett förkläde eller en halsduk eller en näsduk.

Till julottan hade alla ljus i fönstren.

Jfr. smeden Malm, f. 1864 om smedernas julgröt och annan julmat:

Risgrynsgröt hade man jämt till jul, men man rimmade inte då.

Hur ungdomen roade sig i Älvkarleby på 1870-talet

Älvkarleö bruk

Meddelare: Fru Kristina Harström, f.1848.

I julhelgen hade ungdomen gärna dans, både anndan och tredjedan ibland. De kunde dansa i bondstugorna. I Matts-Persgården dansade de ibland och hos Torparen Dom-Lars och hos andra med stora gårdar.

Flickorna "lag ihop" traktering till dansen. Men om det var riktiga pojkar, betalade de spelman, 50 öre eller 25 öre ^{det} ibland, men detta var mycket. "Men först lag vi ihop och bjöd pojkarna", säger Kristin. Husbondfolket kokade ölost, och flickorna kokade kaffe.

Vid Älvkarleö kunde de dansa i någon kasern, där det hade bott kolare, men var tomt på julen.

Alla bondpigor fick om julen julbröd: en vetelimpa, en vörtlimpa och en del fick en surlimpa. Hade de inte surlimpa, gavs två vörtlimpor i stället. Alla limporna var bra stora, omkr. 10-12 cm breda och bra långa.

Julbröd

Detta bröd var bra att ha till dansen.

På Västanå, där Kristin hade plats, var det bara bönder, och Älvkarleö då lade alla flickorna ihop till kalas. Bonddöttrarna tog med sig smör och litet korv och ost.

Värdfolket i stugan fick ju vara med på kalaset.

Pigorna brydde sig inte om att få äta mycket, det kunde de göra hemma. Bara de fick doppa litet till kaffe och så äta ölost.

"Men pojkarna var så glupsk", så det gick mest åt ^{till} dem.

Tjugondag Knut hade de också "hoplagt" till dans. Då lade pojkarna till mycket och betalade spelmannen, men flickorna hjälpte till. Två gossar och två flickor hade bestyret. De tog också hand om spelanspengarna.

Tjugondag Knut

Fettisdagen åt man inte fläsk och bruna bönor el. dyl. utan det var allmänt med stuvad lake samt fettisdagsbullar, dock utan fyllning. Likadant i Gävle och överallt där meddelaren kände till det.

Fettisdag

Påsk och sista april, Älvkarleö

Älvkarleö
bruk
Påskräcka

Enl. Johanna Hellman, f. 1865

På påsken slog pojkar och flickor varann med ett slätt ris utan löv. Det kallades för påsk-räcka.

Meddelaren tror de gick "en hel ~~st~~ hoper pojkar å jänter ihop" för att risa den, som låg. Däremot hade de inte ris på fettisdagen, enl. Ek, f. 1872. "På långfredan då ska en veta, vad en gör".

På påskafton skulle man äta ägg, om man hade några.

Sista april "då ska en fäll ha ägg".

Enligt fru Anna Vestergren f. 1878.

Hennes svärmor, i hemmet kallad farmor, var född på Älvkarleö bruk 1848. Hon hade berättat mycket om den gamla tiden.

Då hade de mycket "tok" för sig på påsken, natten mellan påskafton och påskdagen. Pojkar gjorde en massa okynnesstreck då. De drog ut kärror och gömde dem. De samlade ihop kvastar och ställde bort, och tog bort granriset utanför dörrarna.

En gång släpade de upp rännträn på taket och satte dem på skorstenen o.s.v.

Älvkarleö
bruk

På påskdagens morgon tog de det gröna riset och smällde på varann.

I hemmen skulle barn och föräldrar "skoja" så där, och riset måste vara utslaget, grönt, annars dög det inte.

Pojkarna brukade förr gå in i pigkammarn med ris.

Sista april

Älvkarleö
bruk
Valborg-
mässkase

Enligt gamla Kristin Harström f.1848:

"En kasa har de havi på Klockgårde vid Älvkarleö"

Enligt fru Vestergren,f.1878:

Man åt kokta ägg på valborgmässsafton.De hade kase förr,
och ifrån kase gick de till dans.Egentligen till dansbanan,
där de hade hornmusik.

Trefaldighetsafton

Trefaldighet

Enl.fru Harström skulle de den aftonen dricka brunn,men
man offrade inte i källorna.På "Ön" (Älvkarleö) gick de till
källan,som låg bortåt Solbacken.Där gick alla ungdomar ner och
drack.

Enligt andra var det dans sedan.

Midsommar, ÄlvkarleöÄlvkarleö
brukEnligt Herre, f. 1853.

Alla på bruket bildade ett lag. Majstången var 15-20 m. hög. De hade tre tvärslåar med kransar samt en flagga, märkt P.G.T. (Per Gustaf Tamm = en brukspatron från 1866 till slutet på 1800-talet.

Bruket höll majstången samt dricka, brännvin och tobak. Det var så kallad svensktobak, som var kletig.

"Drickat bryggdes bitti på våren" och fick stå i iskällare till midsommar. Gubbarna fick två tunnor. Pojkarna fick en tunna tillsammans. Sill utdelades.

Majstången stod intill bruket nära bruksgatan, och den kläddes av bruksungdomen med löv och blomster.

Sedan var det dans kring stången. Vid oväder dansade man i vagnslidret. Det var dans även på midsommardagen och annandag midsommar.

Enligt fru Kristina Harström, f. 1848 (kom till Älvkarleö 1869.)

Älvkarleö

På midsommar lät brukspatron brygga öl på herrgården i brygghuset. Det var två stora tunnor, som drogs ut i ett lider. Smederna gick dit och fick i en skopa. I lidret stod även flera tunnor sill. De åt dem direkt som de var. "Å brö fick de fäll. De baka enkomst brö åt dem". Brännvin hade de själv å kalasa me brö å sill emellan, åt å söp emellan. Fruntimmerna fick också av ölet. De fick brännvin me, om de ville, men bruka inte ta det."

Majstången kläddes av gammal och ung. Den stod på planen framför stallet. Sedan flyttade de ner den framför brygghuset. "Sen kom han nere på hagen, å där ä han kvar än i dag."

Strax på eftermiddagen reste de majstången och hurrade. Sedan började de dansa.

Det var bondpolska och vals och schottisch i en del turer.

Väva vadmal lekte de mycket, både som barn och senare.

Midsommardagen började de dansa kl. 1 el. 2. Flera kom vid 4-5tiden. De dansade kring majstången och på bryggan (=dansk-bryggan=dansbanan) ända sedan Kristin var liten.

I Älvkarleö hade de nyckelharpa. "Det kunde vara fiol Älvkarleö
å".Ibland bara ett par dragspel.

Smedjorna stod stilla tredjedag midsommar.Då var det
också dans.

Enl.Bernhard Ek,f.1872 på Älvkarleö(Arbetade i sågen.)

På den tiden var det roligt och trevligt på midsommar.
De hade lövsalar.Där stod en drickså.De gamla skulle vara med.
De som inte orkade gå dit,åt dem skickade de hem öl.Sill och
bröd delades ut.

Enl.fru Anna Westergren,f.1878 (maken var i fjäderverk-
staden)

På midsommarn i Älvkarleö bjöd de på bult = en tjock Bult
porterlik dricka i tunnor.De hade det i hink och gick vid
dansbryggan och bjöd med skopa.

Enligt farmor hade de på midsommarn dukade bord i stugorna,
så att folk kunde gå ut och in och äta.Smörgåsbord stod dukat,
och det bjöds troligen sill och smörgås och dricka till.Nästan
alla i gatan var släkt och gick till varann.

Enligt smeden Gustaf Malm, f. 1864 i Älvkarleby

Älvkarleö

På midsommar bjöds spicken sill i bitar jämte hårt bröd och bult = dricka. Man fick ta sillen med fingrarna. Sedan dansade de.

Cigarrer fick de också.

Gubbarna fyllde stora trästänkor med dricka och gick och bjöd undan för undan. Någon gammal gubbe hade hand om det där.

I stugorna gick folket för varv och åt och drack, tills de knappt kunde gå hem. Bruksfolket gick till varann, men inte bönderna till dem.

Det var två dansbanor vid bruksgatan. Smeder och bruksarbetare höll till på den ena, men bönder och torpare = "knaper" på den andra. I toppen på majstången satt bruksmärket = en yxa och en tång. Därunder var en halvrund sköld som en halvmåne. Tång och yxa satt fast däri.

Majstången hade tre armar med kransar på dem alla. En väldig massa karlar behövdes för att resa stången. De hade stänger och hakar. Det var ett väldigt hurrande då stången skulle upp. Sedan var det att smaka på det bryggda ölet. Det

var barnens uppgift att plocka blommor och grönt.

Älvkarleö

På midsommardagen började de dansa kl.4.De fick dansa hela nätter då.När solen gick upp om morgonen,gick de hem.

Midsommar enl.Bo Jacobsson enl.uppgifter från Herre,Malms och Nordström:

Tilldelningen av öl och sill på midsommarn ska ha slutet omkr.1882,ett år före godtemplarordens tillkomst där 1883. Mossberg var då förvaltare.Uppgifterna var varierande.Slutet på tilldelningen kan dock säkert bestämmas till tiden mellan 1880 och 85.

Rangskillnaden mellan smeder och bönder var enligt J.A. Falk,som kom till Älvkarleö 1891 inte så stor där som exempelvis vid Horndal,t.ex.1882,där det på midsommarn alltid var slagsmål mellan bönder och smeder.

Enl.fru Anna Westergren efter "farmor",f.1848

45
Älvkarleö

På Söderfors var midsommarfirningen större än på Älvkarleö bruk.Därför hände det,att ungdomar från Älvkarleö gick de tre milen till Söderfors för att vara med där.Det kunde också hända,att de åkte i lövskrinda.Om de marscherade,tog de helgdagskläderna i ett knyte och bytte,när de kom fram.

Söderfors har alltid varit större,säger meddelaren.Många hade dessutom släkt och vänner där.

Mickelsmäss . Styrkeprov

Älvkarleö

Mickelsmäss-
kalas

Vid Mickelsmäss,då man fått in allt man haft ute på
marken,ställde de till kalas.Ungdomen hade sina dansar och
skaffade spelmän.

Det hade då inte varit något i den vägen sedan midsommar.

De lade ihop slantar,mest pojkarna,och det gällde att få
tag i och leja någon tom lokal borta i byn eller bland bönderna.

"Det var det mycket på den tiden."

Vid sågen hade de kaserner,där många "extringar" bodde.
Där fick de komma in.

- Styrkeprov förekom enligt Herre mycket om somrarha förr.
De höll i varann och brottades.Alla skulle vara värst,och de
var i regel starkt sprittrörda.Många gånger kunde det bli
ovänskap.

Bröllopsed vid Älvkarleö

Älvkarleö

Enl.fru Westergren, som fått det av sin svärmor, f.1848.

Det var gammal sed att alltid bjuda på något vid bröllop, då folk kom för att se bruden. Det skulle inte vara bra att underlåta detta. (Jfr. vid Horndals bruk i södra Dalarna, då smeder vid upptecknarens mors bröllop 1871 gick och skänkte ut dricka ur stora kopparkittlar till alla, som kom för att se bruden.)

(M.F.-g. upptecknare.)

Lin, spånad, vävning o.d. Älvkarleö

Älvkarleö

Enligt smeden Gustaf Malm, f.1864

Smedsfruarna odlade inte lin själva men brukade köpa lin och to i Gävle. Ibland häcklade de det själva.

De begagnade gärna bomull till ränning, lin till inslag. Ränning,
inslag
Varp och inslag säger meddelarens fru, född på Garpenberg, Varp
södra Dalarna.

Ränning och ibäre sade man i Riala, Uppl., upplyser fru Ibäre
Sandén, folkskolläraryfru, f.1888.

Alla smedsfruar vävde.

Man gagnade mycket plockgarn av upprivet ylle och gamla Plockgarn
strumpor.

Garnet revs upp, lades i kokhett vatten och lades i
"stavkärnor", så det "vart opplögga" (uppluggat), och så torkades
det. Därefter kardade man det på skrubbstol.

Sedan blandades det med ull, kardades åter på skrubbstolen
och finkardades slutligen med vanliga små kardor. Till sist
färgades det och vävdes. Svart färg erhöles av bresilja och
vitriol.

Grått av galläpple.

Älvkarleö

Anilin användes också.

Färgning

Till bomullsklädningar köptes färgat garn.

Framför fönstren hade man ej riktiga gardiner, bara jalusier.

På golvet hade man trasmattor, som lades runt omkring, men på mitten var det en bar fläck skurgolv. Där ströddes klippris.

Om plocktyg av gammalt ylle berättar fru Anna Westergren:

Det gamla tyget klipptes i små, små tärningar och repades upp. Därefter blev det skrubbat och kardat och omspunnat, och därav gjordes fina klädningar.

Dräktskick i Älvkarleö

Älvkarleö

Enl. Johanna Hellman, bruksfiskarens dotter, f. 1865.

Dräktskick

"De var rysligt fina förr". Meddelaren hade sett gamla med snörade livstycken. Det var i rött och det kunde vara många färger.

Kjolarna var inte granna.

Strumporna var ofta randiga i svart och vitt eller rött och vitt o.s.v. De var av ull. Bomullsstrumpor var inte vanliga.

Mormor och farmor hade troligen granna schalar, säger meddelaren. Dessa gamla bar fina, styva sidenmössor, när de gick till nattvarden med band under hakan i mössans färg, troligen svart. De var svartklädda till nattvardsgång och begagnade inte vita förkläden, inte ens på begravningar. Då hade de svart schalet med långa fransar.

Johanna hade även sett kulörte sidenmössor hos de gamla.

Den hårda mössan gick långt fram på hjässan och längre fram satt en starkt tyllspets.

Meddelaren har inte sett gubbar med knäbyxor annat än dalmasar.

51

Enl.fru Matilda Malm, f.1865 vid Korsnäs sågverk.Kom 1872 el. Älvkarleö
73 till Älvkarleö.Fadern var sågare.Modern var
född 1827 på Garpenberg.

Modern bar granna axelschalar med frans;halsduk hette de.
Hon bar svart silkeschalett,då hon skulle vara fin,men hade
troligen vita huvuddukar i sina gömmor.

I gömmorna hade hon också "stycke och mössa".Mössan var
slät,ljusblå,(Hurdant stycket var,minns ej meddelaren.)

Enl.fru A.Vestergren,som berättar efter sin svärmor =
"farmor",f.1848.

Farmor hade i sin ungdom begagnat stycke och mössa.
Stycket var av tyll med spets,och mössan var broderad.
Vitt sorgförkläde hade hon inte sett.På huvudet hade de
mest svart silkeduk vid högtid.

Farmor hade själv burit vita strumpor,särskilt på
midsommar,och på lågskorna satt det band baki och knöts i
rosett fram."De var så fina då." På sommarn hade de vita
bomullsstrumpor.I sin ungdom hade farmor sett gubbar med
kortbyxor.

Dräktskick i Älvkarleö med avstickare till Gästrikland

Älvkarleö

Enligt Herre, f. 1853 i Ockelbo.

Man kunna känna igen folk på sockendräkten. Kvinnorna hade granna schaletter som en schal, som nog hade fransar, och Herre hade sett korta byxor och granna västar på flera håll, även i Hedesunda, Uppl. Granna halsdukar brukade de till och med i Älvkarleö, ty både kullor och dalkarlar gick omkring och sålde sådana.

På huvudet bar kvinnorna "kaschetter" (?) av siden med broderier. De var styva och slöt tätt till hela huvudet.

(Vita huvuddukar har Herre inte sett, inte heller hans 90-åriga hustru.) Karlarna hade nervikt skjortkrage.)

Sina livligaste dräktminnen hade Herre från ungdomen, då han bortåt Ovansjö i Gästrikland sett både bönder och arbetare med långa grå strumpor upp till knäna och korta grå "valmansbyxor" med spännen vid knäna. "Västarna var grann, dom". De hade en rad av hemgjorda knappor. Västarna var olika, men det var mycket rött i dem, inte rutigt eller randigt utan liksom "stjärnigt". "Det var nog de, som var gröna å. Men inte blå."

Ovansjö-
dräkt

Denna klädsel var allmän i Ovansjö,även hos de yngre. Älvkarleö

De hade inte långa rockar utan det var "som stora tröjer".

" Dom var knäfft ända opp å inte var det kragar på dom,utan dom var slät."

Tröjorna var i allmänhet ~~sivra~~ svarta (tydiligen ett slags kavajer),En del hade nog blanka knappar av messing,en del hade vanligen svarta knappar.Det satt två knappar bak.Där var som ett litet veck. "Det bruka vara två knappar där fram."

Halsdukarna brukade vara av ylle och mycket granna.De lade dem i kors om varann om halsen.Fransarna var ett par tre tum och skulle vara synliga under västen.(Jfr.ovan)

Karlarna bar på fötterna högskaftade skor av grovt läder Skor eller stövlar.Näverskor användes mycket.De var varma på vintern med sina tjocka sulor.Detta gäller nog både Älvkarleö och Ovansjö m,m.

De gamlas skolkunskaper Älvkarleö

Älvkarleö

Fru Vestergren berättar om sin svärmor, f.på Älvkarleö
1848:

"Farmor kunde läsa men inte skriva. Hon gjorde bomärke i stället för namnteckning. Hon läste tidningar rätt bra. Och räkna var hon duktig med."

Kristina Harström, smedsänka, f. 1848:

Hade som barn i Gävle ej fått ordentlig skolgång, ty föräldrarna var döda och hon hade utackorderats av kommunen, som betalade 5 kr. i månaden för henne. Hon fick arbeta hårt, men lärde sig i alla fall att läsa under få besök i skolan (jfr. uppteckning från Gävle!) Fick skriva litet med en pinne i en sandlåda, men lärde sig bara nätt och jämt "lilla abcd", säger hon själv. Vid nära 93 års ålder (höst 1940) går den gamla på föreläsningar och dottern vittnar: "Mor läser som en präst!"

Dessutom lagar hon sin mat själv och städar åt sig själv. Har utmärkt talang att berätta om sina öden.

Hur en piga hade det i Älvkarleby på 1870-talet

Älvkarleby 55

Meddelare: Fru Kristina Harström, f. 1848 i Gävle

Jfr. uppteckning från Gävle

1869 el. 70 kom hon i tjänst som barnjungfru hos Inspektor Essén på Kungsgården i Älvkarleby i byn Västanå.

Man fick alltid stanning = städsel. Många fick 5 kr.

Lönen var på Kungsgården 50 kr. om året men ingenting in natura.

Man skulle ha ledigt om måndags eftermiddag, men vanligen var det så mycket sysslor, att det ej blev mycken tid över till ledighet.

Arbetstiden var från 6-tiden på morgonen, så fort man vaknat till kl. 12 el. 1 på natten.

Innan frun kom upp på morgonen, skulle det vara eldat och borstat. Med de fem barnen hade jungfrun "fullt schå". Tre av dem gick i skolan (skolan), och det var att hålla reda på deras kläder.

Kristina kom sedan tillbaka till Gävle ett par år till Älvkarleby en kapten Lundströms med 50 kr.kontant i lön samt till jul lärfst till en vit kjol.Där kunde man möjligen ha någon söndag fri att gå till kyrkan.Man fick aldrig vara ute senare än kl. 7 på aftonen.Annars fick man ovet.

Efter en tid återvände Kristina från Gävle till Älvkarleby;nu fick hon plats på gästgivaregården.Där hade hon 10 kr. i städsel första gången och 50 kr.om året,och de ville ha betyg också.

Kristin tjänade hos gästgivare Näszeñs.Mycket forbönder åkte där förbi,och många låg på gästgivaregården,och det skulle vara hästar bittida och sent.De turade med Västanås andra gästgivargård,Lindholms,att ha s.k.skjutsvecka.Då satte man upp en lucka liksom en annonstavla på brygghusväggen med häst och skjuts målade på tavlan.Och så måste man ha forböndsrummet klart,när man hade skjutsveckan.Man måste då ha alla rum eldade.Om folk t.ex.på väg till Distingen kom och ville ta in hos Näszeñs när det inte var skjutsvecka,fick de hålla till godo med oeldat rum.

Gästgiveri

57

Postdiligensen Uppsala-Gävle

Varje natt kl.12 kom postdiligensen mellan Uppsala och Gävle. Den hade kört från Gävle kl.9 på kvällen.

Älvkarleö

Diligensen

I Älvkarleby kl.12 på natten byttes hästar hos Lindholms. De nya hästarna hade kommit från Mehede på middagen från Medéns, som höll dem. Till Medéns hade det kommit hästar från annan skjuts. Lindholms hästar togs till diligensen på vägen till Gävle.

Postiljonen, han fick sitta hela natten.

Det följde alltid herrar med diligensen. De skulle ha öl eller porter. Men de kom alltid in till Näsziens, ty de trivdes bättre där.

Då järnvägen till Gävle invigdes, slutade diligensen 1872 el.73. Då blev det slut med gästgivargården med.

När det var distingsmarknad i Uppsala, brukade gästgivar- gården ha fullt med gästar av alla sorter. Ibland kom det kullor med hårarbeten. Det fanns folk på Älvkarleö bruk från Dalarna, kunniga i hårarbeten. En vandrande hårarbeterska, troligen av tysk börd, stal håret av Kristin. Hon hade *så oerhört*

Disting

Hårarbeten

tjock,grann fläta och hade lovat den främmande att klippa av en 8 cm.lång bit av håret.Men hon passade på att klippa av det allra mesta,och flickan återfick aldrig sin goda hårväxt, utan fick skaffa sig lösflätor för 5 kr.För det stulna håret fick hon oerhört litet betalt.

Älvkarleö bruk

Paglön i Älvkarleö 1880

Älvkarleö
bruk

Fru Johanna Hellman, f. 1865, berättar:

När hon just hade gått och läst och fyllde 15 år, fick hon plats hos en inspektor på Hyttön.

Först gavs ingen kontantlön alls, utan bara kläder. Hon stannade i tre år och fick väl något litet i lön på slutet.

In natura hade hon följande:

Ull till strumpor.

Skor

Klädningsstyg "och det ~~hon~~ hon behövde", vari sannolikt räknades lärft till särk o.d.

En skräddare fick sy en halvlång sammetsströja åt henne.

Varg

Älvkarleö

Man minns inte riktigt, när sista vargdrevet ägde rum. 1851 skulle det bli vargskall i Västanå by.

Varg på Älvkarleö bruk

1868 el. 69 såg Per Adolf Hårström (trol. smed) vargar, då han med föräldrarna skulle till julottan. Han var då tio år.

Två vargar var en gång inne i förstugan på Fyrbo (en arbetarbostad) och lär ha rivit skogvaktarens hundar då.

Kolera. Nödår.

Om koleran berättar fru Westergren efter sin svärmor, f. 1848: Älvkarleö

Koleran gick, när "farmor" (=svärmodern) var barn. Det var en Koleran vid Älvkarleö sådan massa dödsfall, att man måste begrava dem i skogen.

De sjuka gick och satte sig vid gravöppningen, ty de visste, att de skulle ner där.

Nödåret 1867 ansågs vara det värsta de haft. De fick då in Nödår ryskt mjöl i bastsäckar, som kallades ryssmattor. De brukade väga 17 - 18 pund (=lispund=20 skålpund).

Mjölet hade varit vått och satt nästan ihop. Men meddelaren anser, att det var nästan värre under världskriget 1914 - 1918, "ty en fick inte köpa någe då".

*Uppskrift på Älvkarleö bruk sept 1940
(Penskrivet för Lantbruksarkivet
nov. 1942)
Märta Tamm - Götling*